

I. T.B.M.M.'nin Meşruiyeti – I. Genişletilmiş Heyet-i Temsiliye Toplantıları ve Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Toplanma Yeri Meselesi

Naim SÖNMEZ*

Özet: Kendini “Kurucu Meclis” olarak niteleyen I. T.B.M.M.’nin meşruiyeti açısından Son Osmanlı Mebusan Meclisi’nin İstanbul’da toplanması ve -beklendiği gibi- işgalciler tarafından basılarak dağıtılması, ardından da kapatılması önemlidir. Bu bakımdan Heyet-i Temsiliye’nin (onun adına Mustafa Kemal’in), gerek İstanbul Hükümeti, gerek İstanbul’daki Heyet-i Temsiliye üyeleri ile sürdürdüğü haberleşme ve gerekse kendi içinde yaptığı görüşme ve tartışmalar değer kazanmaktadır. Bu süreç incelendiğinde, baştan itibaren Meclis’in Anadolu’da toplanması gerektiğini savunan M. Kemal, ilgililerle yaptığı haberleşme ve Heyet-i Temsiliye toplantılarında gözlediği havaya bağlı olarak bu fikrini bir süreliğine ertelediği görülmektedir. Oluşturduğu diğer seçeneğe yönelen Mustafa Kemal, I. T.B.M.M.’ni, ortaya çıkabilecek tartışmaları asgariye indirecek bir şekilde toplamayı başarmıştır.

Anahtar kelimeler: I.T.B.M.M., Meşruiyet, Kurucu Meclis, Heyet-i Temsiliye

Legitimacy of I. T.G.N.A.- I. Extented Representative Comitee Assembly and The Case of Last Ottoman Assembly

Abstract: Assembling of Last Ottoman Assembly in İstanbul from the aspect of Legitimacy of I. Turkish Grand National Assembly (I. T.G.N.A.) defining itself as “Constituent Assembly” and being dissolved by the occupants as expected, subsequently its being closed is essential. For this reason, the communication of Committee of Representation (Mustafa Kemal, on behalf of Committee of Representation) with both İstanbul Government and members of Committee of Representation in İstanbul and their negotiation and arguments among themselves were getting appreciated. When this process was investigated, the was seen that Mustafa Kemal, who daimed the necessity of assembling of Assembly in Anatolia from the beginning, postponed his idea for a while in relation to his observation in Committee of Representation’s Conventions and communication with the people concerned. Mustafa Kemal, who turned the other choice he formed, succeeded in assembling I. T.G.N.A. by minimizing the arguments to emerge.

Keywords: I.T.G.N.A., legitimacy, Constituonal Assembly, Committee of Representation.

* Yrd.Doç.Dr.,D.P.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

GİRİŞ

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ve ülkenin işgale uğraması ile birlikte, genel ve sistemli olmaktan çok, tepkisel nitelikli direniş ve kurtuluş hareketleri de başlamıştı. Daha sonra bu hareketleri birleştirecek olun Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıkması ve Amasya Tamimi'ni yayınlamasından itibaren Meclis'in açılarak, yasama ve denetleme işlerini yapması gerektiğini açıkça savunmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın, daha başlangıçtan itibaren Mebusan Meclisi'nin İstanbul dışında toplanması taraftarı olduğu da bilinmektedir. Henüz Erzurum Kongresi'nin toplandığı gün Refet Bey'in, telgrafında sorduğu soruya karşılık olmak üzere çektiği telgrafta;

“Meclis-i Mebusan toplanmalıdır. Fakat İstanbul'da değil, Anadolu'da. Bu husus kongrede tezekkür ve bunun üzerine teşebbüs edilecektir.”

Diyor (Nutuk, 1999; Kansu, 1988)¹; ancak Mazhar Müfit Kansu'nun kaydettiğine göre gerçekçi bir şekilde şunları da söylüyordu (Kansu, 1988):

“Fakat bu hususta salahiyyetar olanları ve efkar-ı umumiyeyi hakikaten imale etmedikçe bu fikir yürüyemez. Şu halde biz, İstanbul'da içtimain mahzurlarını anlatmalıyız.”

16-28 Kasım 1919 tarihleri arasında yapılan genişletilmiş Heyet-i Temsiliye toplantılarında Kazım Karabekir Paşa'nın, söylediğini iddia ettiği ve başlangıçtan itibaren Atatürk'ün yanında bulunmuş, yine aynı toplantılara katılmış olan Rauf Orbay'ın da hatıralarında desteklediği şu değerlendirme ve öngörü gerçekten dikkate değer (Karabekir (1), tarihsiz):

“...Fakat milli bir hükümet etrafında halkımızı toplayabilmek için Meclis'in önce İstanbul'da toplanması lazım ve bizim için de faydalıdır. İşin olacağı şudur: İngilizler ve Padişah muhakkaktır ki, bu Meclis Anadolu'nun bilinçli direnişi zan ile bunu ortadan kaldıracaklardır. Ancak o zaman herkes bize hak verecek ve teşebbüslerimizde başarı mümkün olacak ve açık olarak milli hükümetimiz Anadolu'nun göbeğinde gün gibi doğabilecektir. Bugün İstanbul'da Milli Meclis'in yok edileceğini kabul edecekler ancak bizleriz. Fakat vak'anın tecellisi ile hakkımızı herkes teslim edecek, inat edenlerde ise kuvvet ve kudretleri kalmayacaktır.”²

¹ Rauf Orbay da hatıralarında, M. Kemal ve Heyet-i Temsiliye üyelerinden çoğunun, Meclis'in İstanbul'da toplanmasını istemediklerini yazmaktadır. **Cehennem Değirmeni-Siyasi Hatıralarım I**, İstanbul, 1993, s.285.

² Kazım Karabekir diğer bir eserinde daha farklı cümlelerle bu değerlendirmeden bahsetmektedir: “İstanbul'da meclisin toplanmasını ben milli hareketimiz hesabına daha hayırlı görüyorum. Çünkü milletin istiklalini bozacak bir sulhü Meclis-i Mebusan'ın kabul etmeyeceğine şüphe olmamalıdır. Hususiyle kongrelerde bu hususu celadetle müdafaa ve kabul eden birçok arkadaşımız bu sırada orada bulunacaklardır. Meclisin cebren dağıtılacağına ve hakaretlere maruz kalacağına şüphem yoktur. O zaman milli meclisimizin kendiliğinden Anadolu'da toplanacağı tabii olur. Artık hadiseyi gözüyle gören millet de bize yardımcı olur.” **İstiklal**

İster bu şekilde söylenmiş, ister biraz farklılıklarla aktarılmış olsun bu değerlendirme ve öngörü, sanki olayların olabilirliği detaylarına kadar hesaplanmış ve öyle ortaya konmuştur. Zaten son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin açılması, basılması, kapatılması ve sonraki olaylar da tam bu minvalde gelişmiştir. Hatta Kazım Karabekir, daha da ileri giderek, B.M.M.'nin açıldığı günler ile ilgili olarak, kendisinin gelişmeleri önceden gördüğünü ve Sivas'taki toplantılarda ileri sürdüğü görüşlerin aksine davranılsaydı, belki milletvekillerini Ankara'da toplama ve bir milli hükümet kurma konusunda başarılı olunamayacağını iddia etmektedir (Karabekir (1), 1988). Buna karşılık M. Kemal de, bu konuya dair;

“Ben Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da saldırıya uğrayacağını, dağılacığını, kesin olarak bekliyordum. Böyle bir durum karşısında alınacak tedbiri kararlaştırmıştım. Hazırlığımız ve gerekli düzenlemelerimiz de başlamıştı: Ankara'da toplanmak.” Demektedir (Nutuk, 1999).

Mebusan Meclisi'nin bilinen şartlarda açılması ve bilinen şekilde sona ermesi, I. T.B.M.M.'nin üzerinde kopabilecek tartışmaları son derece hafifletmiştir. Yani I. Meclis'in “meşruiyet”inde çok önemli bir kilometre taşıdır. Şayet biz “iktidar”ı, genel ve geniş anlamda, başkalarının davranışlarını etkileyebilme, kontrol edebilme olanağı (Kapani, 1999); “siyasal iktidar”ı da ülkenin ve toplumun bütünü üzerinde geçerli olan iktidar olarak tanımlıyor (Kapani, 1999); siyasal iktidarın ayırt edici nitelikleri arasında rıza-itaati bünyesinde barındırmasına özel bir önem atfediyor ve özellikle rızadan doğan itaat unsurunu, meşruluğu siyasal iktidarın temeline yerleştiriyorsak (Bayram, 2003) bu değerlendirme ve tahminler daha bir önem kazanmaktadır.

Bizim bu çalışmada işleyeceğimiz konu, daha çok, iktidarı ele geçirme sürecidir. Daha başka bir ifade ile, mevcut -yasal- iktidarın karşısında I. T.B.M.M.'nin iktidarı elde etme, buna paralel olarak da gerekli yerlerde (halk, İslam alemi) sürdürülen faaliyetler ile meşruluğun sağlanmasıdır. Çıkış noktamız ise I. T.B.M.M.'nin toplanma sürecidir. Son Osmanlı

Harbimizin Esasları, İstanbul, 1995, s.185. Rauf Orbay da hatıralarında bu değerlendirmeyi biraz daha farklı vermektedir: “...Fakat Milli Hükümetin muvaffakiyetle kurulması için, Meclisin evvela İstanbul'da toplanması zaruridir. Bu meclisin ömür ve istikbali yoktur. Meclis toplandı diye, İtilaf Devletleri hakkımızda verdikleri kararı değiştirecek değillerdir. Aksine, Kuvayı Milliye'nin muhassalası sayacakları mebusları, bilhassa İngilizler ilk fırsatta yakalayıp süreceklendir. İşte o gün Milli Hükümetin en iyi şekilde kurulabileceği gündür. Çünkü namus ve haysiyet sahibi her insanın anlayabileceği vaziyet hasıl olacak, Padişah ve hükümetinin hianeti, hiç değilse hamakati herkesçe kabul edilecek ve Milli Hükümetimiz Anadolu'nun göbeğinde güneş gibi doğacaktır. Fakat o zaman da Eskişehir tehlikelidir. Ankara'nın batısına çekilmek muvafık olur.” Rauf Orbay, **a.g.e.**, s.288.

Mebusan Meclisi'nin toplanma yeri konusunda, 16-28 Kasım 1919 tarihleri arasında yapılan toplantı ve bu toplantıda ortaya konulan görüşler ve sonunda varılan kararlar son derece önemlidir. Bu bakımdan bu sürecin, 16 Kasım 1919'da başlayan "genişletilmiş Heyet-i Temsiliye toplantıları"ndan itibaren incelenmesinde yarar görmekteyiz³.

Heyet-i Temsiliye'nin (Mustafa Kemal) Bazı Komutan, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve İstanbul Hükümeti ile Görüşmeleri

23 Temmuz-7 Ağustos 1919 arasında toplanan Erzurum ve 4-11 Eylül 1919 tarihlerinde faaliyet gösteren Sivas Kongreleri'nde Meclis'in toplanması meselesi ele alınmış, ancak her iki kongrenin Beyanname ve Nizamnamesi'nde sadece "Milli Meclis'in toplanması gerektiği ve hükümet icraatlarının denetlenmesi" yer almıştır (Akşin, 1998).

Diğer taraftan Erzurum Kongresi'nde kurulup Sivas Kongresi'nde yeni üyelerle takviye edilmiş olan Heyet-i Temsiliye, Anadolu'da, merkezi hükümet aleyhine nüfuz alanını genişletme niyet ve faaliyetini göstermeye başlamış; sonrasında ise bunu hızlandırmıştı. Hatta, İstanbul ile iletişimin (telgraf) kesilmesi üzerine İstanbul Hükümeti (istifa etmiş olan Ferit Paşa hükümetinin yerine kurulan Ali Rıza Paşa Hükümeti) ile 20-22 Ekim tarihlerinde Amasya'da görüşme yapılmış ve genel itibarıyla ve bazı şartlarla istekler kabul ettirilmiştir. Bunlardan biri de baştan itibaren üzerinde, ısrarla ve adeta "varlık sebebi" olarak durulan, meclisin açılması ve hükümet uygulamalarının meclis vasıtası ile denetlenmesi idi. Burada dikkat çekilmesi gereken durum, 2 Ekim 1919'da istifa eden Damat Ferit hükümetinin yerine kurulan Ali Rıza Paşa hükümetiyle ve onun teklifi üzerine yüz yüze görüşmek için Amasya'da bir toplantının kararlaştırılması ve henüz bunun hazırlıkları sürerken M. Kemal Paşa'nın İstanbul'daki Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'na çekmiş olduğu telgraftır. Bu telgrafın tarihi 13 Ekim, cevap telgrafının tarihi de 20 Ekim 1919'dur (Nutuk, 1999; Kansu, 1988). Daha Amasya Mülakatı'nın hazırlık ve görüşmeleri sürerken Heyet-i Temsiliye adına M. Kemal Paşa, "İstanbul'da Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanı Miralay Şevket Bey"e yazdığı telgrafta, bir buçuk aya kadar seçimlerin bitirilip meclisin açılacağını, meclisin iç ve dış düşmanlara karşı güvenli bir şekilde görev yapabilmesi için İstanbul'un durumunu, bir İtilaf

³ Heyet-i Temsiliye'nin Erzurum Kongresi'nde dokuz, Sivas Kongresi'ndeki eklemelerle on altı kişiden oluştuğu, buna karşılık toplantıların ve kararların genellikle beş-altı, en fazla on kişi ile gerçekleştirildiği bilinmektedir. Ancak 16-28 Kasım 1919 toplantılarının, Heyet-i Temsiliye üyeleri olmamakla birlikte, bazı komutan ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti idarecilerinin davet edilmesi ve geniş bir katılımı yapılması söz konusudur. Bu bakımdan biz bu toplantıları, "Genişletilmiş" şeklinde nitelemeyi uygun bulduk.

saldırısı ihtimalini ve bunun için alınabilecek savunma tedbirlerini sormaktadır. Albay Şevket Bey ise cevabında; meclisin toplanmasında hiçbir sakınca ve tehlike olmadığını, İtilaf Devletleri'nin, kamuoyu ve hatta bazı iç düşmanlar tarafından, meclise yapılacak herhangi bir saldırının iyi etki bırakmayacağı yolunda uyarıldıklarından buna kalkışmayacaklarını belirtmektedir. Ancak İtilaf Devletleri'nin M. Kemal gibi bazı tanınmış kişilere saldırabileceklerini, bu bakımdan M. Kemal , Ali Fuat , Refet Paşalar ve Rauf Bey gibi yöneticilerin her ihtimale karşılık barışa kadar İstanbul'a gelme, milletvekili olma ve hatta -tekrar- askerliğe dönme haberlerinin yalanlatılmasının ve büyük vatan görevini yapan Kuva-yı Milliye'nin idare edilmeye devam edilmesinin elzem olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca İstanbul'da teşkilat olarak güçlü olduklarını ve gerekli önlemleri aldıklarını bildirmektedir.

Yine Albay Şevket Bey'den, Vasıf imzasıyla gelen 30 Ekim tarihli telgrafta (Nutuk, 1999; Kansu 1988), Mebusan Meclisi'nin kesinlikle İstanbul'da toplanması gereğine işaret edilmekte, bunun hem siyasetin zorlayıcılığı ve hem de ülkenin mukadderatı gereği olduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca M. Kemal Paşa, Rauf ve Bekir Sami Beylerin⁴, güvenlik gerekçesiyle İstanbul'a gelmemeleri, Sadrazam'ın, Meclisin vicdan huzuru içinde ve meşrutiyet kurallarına uygun karar alabilmesi için, bu üç isim dışındakilerin güvenliğini yabancılara karşı söz alarak vaad ettiği belirtilmektedir. Bunların milletvekili olmaları durumunda izinli olarak İstanbul dışında kalmaları da tavsiye edilmektedir. Ayrıca telgrafta, İstanbul hükümetinin bazı üyelerinin, sanıldığından aksine uyumlu oldukları ve –biraz önce verilen tavsiyeler konusunda- görüş birliği içinde bulduklarını; ayrıca hükümetin, yapılacak olan antlaşmada azınlık hakları bakımından nisbi temsili kabul etmek zorunda olduğunu, buna dayanarak azınlıkların temsil edilmesini sağlamak üzere, meclisin dağıtılıp tekrar toplanacağı söylentilerinin olduğunu, bunun için de “*hazırlıklı/ dikkatli*”⁵ olunması ifade edilmektedir. Ayrıca gerçekten iyi niyetli olan mevcut hükümetin korunması gerektiği, aksi takdirde İngiliz yardakçılarının hükümeti devirerek yerine “eski soydan” bir hükümet getirmek için çok çalıştıkları belirtiliyor; seçimlerde, “seçkin kişilerin”, “mümkün mertebe sosyalistler ve bazı temiz Hürriyet ve İtilafçıların çıkarılması”, buna karşılık “lekeli ve bilinen İttihatçıların ihmal edilmesi” tavsiye ediliyordu.

Tavsiye ve görüş bildirmenin ötesinde bir üslup içeren bu telgraflara karşılık Albay Şevki Bey'e 1 Kasım 1919, Vasıf Bey'e de 4 Kasım (Nutuk, 1999;

⁴ Bir önceki telgrafta dört isim sayıldıktan sonra “gibi” kelimesi ile listenin sonu açık bırakılmakta iken burada net bir şekilde üç isim verilmekte önceki listeden M. Kemal Paşa ve Rauf Bey'e ek olarak Bekir Sami Bey'den bahsedilmektedir.

⁵ Tırnak içerisinde ve italik verilen kelimeler tarafımızdan eklenmiştir.

Kansu, 1988) tarihli telgraflar gönderilmiştir. Bunlardan ilkinde “Meclis’in İstanbul’da toplanmasının tamamen tehlikeli ve sakıncalı olduğu” belirtildikten sonra bunun gerekçeleri ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Buna göre millet ve memleketin kaderi hakkında söz söyleyecek milletvekillerinin mutlak güvenliği olan bir yerde toplanmalarının şart olduğu; buna karşılık sıradan mitinge bile izin verilmeyen, ancak camilerinde durumdan şikayet edilebilen ve özellikle İngilizlerin her türlü etkisi altında bulunan İstanbul’da, hür bir Meclis’in toplanmasının imkan dışı görüldüğü bildirilmektedir. Meclis’in İstanbul dışında toplanmasının bazı propagandalara yol açacağı da belli olduğu; bu propagandaları yapacak olanların ise başta Venizelos olmak üzere, milletvekillerinin güvenli bir yerde karar almalarından endişelenen İtilafçılar olacağını; buna karşılık Meclis’in İstanbul dışında toplanması ile milletin, hilafet merkezi ve saltanatı tehlikede saydığını, işgali tanımadığını ve kabul etmediğini bütün İslam ve dünya kamuoyuna fiilen göstermiş olacağını ileri sürmektedir. Telgrafın bir başka yerinde de, milleti temsil eden heyetin İstanbul dışında toplanmasının, Saltanat ve Hilafetin merkezinden ayrılmak anlamına gelmeyeceği, Padişah’ın eğer isterse açış için bir vekil tayin edebileceği belirtilmiştir. Bundan başka, gelen telgraftaki gelişme ve fikirlere cevap niteliğinde bazı görüşler kaydedilmiştir. İkinci yani Vasıf Bey’e gönderilen telgrafta da, İstanbul’daki hükümette yer alan bazı şahıslar hakkındaki görüş ve izlenimler⁶, Milletvekili olmamaları veya milletvekili olmaları halinde de güvenliklerinin sağlanamayacağı gerekçesiyle İstanbul’a gelmeleri istenmeyen kişiler hakkındaki görüşler ile diğer cevap niteliğindeki cümleler yer almaktadır.

Heyet-i Temsiliye adına M. Kemal Paşa bir yandan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin İstanbul kanadıyla görüşmelerini sürdürürken diğer taraftan da İstanbul’daki hükümette görevli ve Milli Harekete yakın olduğu düşünülen üyelerle ve ayrıca Anadolu’nun diğer yerlerinde bulunan Cemiyet ve komutanlarla devamlı iletişim içerisinde idi. Bu çerçevede 29 Ekim 1919 günü, Meclisi’in toplanma yeri, Meclis’in toplanmasından sonra Heyet-i Temsiliye’nin durum ve faaliyetleri ve Paris barış konferansını görüşmek üzere 7-10 Kasım 1919 arasında Sivas’ta bulunmaları 20., 15., 12. ve 13. Kolordu Komutanlarına iletilmiş (Nutuk, 1999; Kansu, 1988; Karabekir (1), Tarihsiz), diğer yandan da Edirne, Balıkesir, Bandırma, Bursa ve Diyarbakır’daki komutanlara da “bölgelerinin uzaklığı veya önemi”

⁶ Bu kişiler hakkında öne sürülen görüşler ile çağırılması üzerine Sivas’a gelerek 27 Kasım 1919 tarihindeki toplantıya katılan Vasıf Bey’in, diğer Heyet-i Temsiliye üyelerine yine bu kimseler hakkında verdiği bilgilerin paralellik gösterdiği dikkat çekici bir durumdur. Bkz. Uluğ İğdemir, **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, Ankara, 1975, s.127-149.

dolayısıyla çağırılmadıkları, ancak kendilerinin görüşme konuları hakkındaki fikirlerinin alınacağı bildirilmiştir (Nutuk, 1999; Kansu, 1988).

Bu sırada İstanbul Hükümeti'nin Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile M. Kemal Paşa'nın telgraf haberleşmesi devam etmektedir. Bu meyanda Cemal Paşa, 4/5 Kasım 1919 tarihli telgrafında (Nutuk, 1999), seçimlere Müdafaa-i Hukuk mensuplarının müdahalede bulunmalarından şikayet ettikten sonra "tekrarına gerek olmayan sebeplerden dolayı Meclis-i Mebusan'ın, başkentten başka bir yerde toplanmasının çeşitli iç ve dış sakınca ve kötülükleri davet edeceğinden, Meclis'in İstanbul'da toplanması ülkenin hayati faydalarının gereğindedir" demektedir. Buna hemen 5 Kasım'da verilen cevapta ise aynen şöyle denilmektedir (Nutuk I-III, 1999):

"Mahal-i içtima hakkındaki nokta-i nazarda hükümetin sebatında isabet veya adem-i isabet olduğunu, zaman ve vakayı ispat edecektir. Bu babdaki son mütalaamızın, merakizden alınacak cevaplar üzerine arz edileceğini bildirmiştik."

Aynı konuda Harbiye Nazırı Cemal Paşa'dan, Vasıf imzalı ve 6 Kasım tarihli bir telgraf gelmiştir (Nutuk, I-III, 1999). Bu telgrafta Vasıf Bey, Meclis'in İstanbul dışında toplanmasının siyasi, idari sakıncaları olduğunu, ayrıca toplanma imkanının olmadığını; çünkü milletvekillerinin büyük bölümü bu düşüncede olsa da önemli bir bölümünün de buna karşı olarak kanun ve siyasi-idari sakıncalara dayanarak İstanbul'da toplanmasında ısrar edeceklerini belirttikten sonra, "Hükümet ve Âyanın da tamamen ve istisnasız" bu fikirde olduklarını ileri sürmektedir. "O halde dışarıda kim ve ne şekilde toplanabilir?" şeklinde bir sorudan sonra, meclisin serbestliğinin temin edilmesi meselesinin kendisini de üzdüğünü, ancak zorunluluğun duyguya hakim olduğunu ve bu konudaki "olumlu" cevaplarının kabineye acilen bildirilmesini istemektedir.

Meclis'in toplanma yeri hakkında Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile telgraf aracılığı ile sürdürülen görüşmeler sırasında M. Kemal Paşa, İstanbul'da merkezi hükümetin etkisine girmiş gibi bir görüntü veren (Kara) Vasıf Bey'den, 7 Kasım 1919 tarihli telgrafla, "seri" bir şekilde Sivas'a gelmesini istemiştir (Nutuk, 1999; Kansu, 1988)⁷. (Kara) Vasıf Bey'in, -Sivas'ta genişletilmiş Heyet-i Temsiliye toplantıları sürerken- 19 Kasım tarihli bir telgrafi gelmiştir (Nutuk I-III, 1999;Kansu, 1988). Bu telgrafta Vasıf Bey, Meclis'in İstanbul'da toplanmasında, milletvekillerinin öne süreceği görüşler dolayısıyla hiçbir tehlike düşünülmemeyeceğini, meclisteki milletvekillerinin,

⁷ Kara Vasıf bu 7 Kasım 1919 tarihli "seri" çağrıya, ancak Heyet-i Temsiliye toplantılarının son iki gününde, yani 27-28 Kasım 1919 tarihinde Sivas'ta bulunarak cevap vermiştir.

hükümeti bazı olumsuz hareketlerden alıkoyması halinde İtilaf devletlerini gücendireceğini, barış konferansında da bazı olumsuz kararların alınması durumunda hükümetin, ya bunu kabul veya reddedeceğini; bu durumda ise Meclis ister içeride ister dışarıda olsun Padişah tarafından dağıtılacağını ve kendi düşüncesine uygun bir hükümeti iş başına getireceğini ifade ettikten sonra “Kuva-yı Milliye ile aynı görüşte olan Meclis, Padişaha karşı düşmanlık gösterirse Anadolu kimin arkasından gider... bunu iyice tartıp...Meclisi Anadolu’da toplamak düşüncesinden vazgeçmek bir vatan görevidir fikrindeyiz” demiştir.

Genişletilmiş Heyet-i Temsiliye Toplantıları

Meclis’in toplanma yeri meselesi Heyet-i Temsiliye’yi, İstanbul’da yeni hükümetin kurulmasından itibaren meşgul ettiği anlaşılmaktadır⁸. Heyet-i Temsiliye’nin 22 Ekim 1919 tarihindeki, Sivas Kongresi’nin 11 Eylül 1919 tarihli beyanname maddelerinin görüşüldüğü toplantısında, Meclis’in İstanbul’da, ancak güvenlik ve serbestliğin tam olarak sağlanması halinde toplanması gerektiği, bunun ise yabancıların işgali altında olması sebebiyle pek mümkün görülmediği, buna bağlı olarak da Almanya ve Fransa’da olduğu gibi, barışın yapılmasına kadar Meclis’in, hükümetin uygun göreceği Anadolu’nun emin bir yerinde toplanması uygun görülmüştür (Baykal, 1974).

25 Ekim 1919 tarihindeki toplantıda ise çok ilginç bir karar alındığı görülmektedir (Baykal, 1974)⁹:

“Salih Paşa ile cereyan eden müzakerât bizce beyannâmede nizamnâmelerde tanzim olunan esasatın hükümetçe takip olunacak bir program halinde de tedkik ve tefsirine ma’tuf olmuş, ezcümle Meclis-i Millinin emin bir mahalde içtimâ şart olarak kabul edilmiş, bu emniyetin İstanbul’da te’mini imkânı bulunamadığı halde Anadolu’nun emin bir mahallinde içtimâ muvafik görülmüştür. Kabinedeki diğer zevâtın bilhassa Zat-ı Hazret-i Padişahînin muvafakatlarındaki müşkilât vârid-i hatır oldu. Israrları halinde kabinenin sukutu ve padişah ile aynı maksada hâdim intihap edeceği kabine ile yeniden mücadeleye girilmesini icap edeceğinden şimdiden o havalide fikren ve fi’len istihzârât-ı lâzimedede bulunulması lâzimedendir.”

İşte Mustafa Kemal Paşa, bir yandan İstanbul Hükümeti üyeleri ve İstanbul’da bulunan Heyet-i Temsiliye üyesi Vasıf Bey ile bu konudaki görüşmelerini sürdürürken, bazı komutanları, Sivas’taki toplantılara davet

⁸ Elimizde sadece 16-28 Kasım 1919 toplantılarının tutanakları bulunduğundan, görüşmelerin ayrıntılarını bilemiyoruz. Ancak Heyet-i Temsiliye’nin kararlarından, bu konunun hep gündemde olduğunu anlaşılmaktadır.

⁹ Mustafa Kemal Paşa muhtemelen bu toplantı ve karar üzerine İstanbul ve Anadolu’daki kamuoyu ve havayı yoklamak üzere Müdafaa-i Hukuk Merkez İdareleri ve komutanlarla yazışma ve toplantı yapmak üzere harekete geçmiştir.

etmiştir. Bundaki amaç muhtemelen, kendi görüşü olan Meclis'in Anadolu'da toplanması düşüncesine, İstanbul ve Heyet-i Temsiliye'den alamadığı desteği komutanlardan almaktır.

Bu bağlamda M. Kemal Paşa'nın daveti üzerine gerçekleşen genişletilmiş Heyet-i Temsiliye toplantılarının ana gündem maddesi "Mebusan Meclisi'nin toplanma yeri meselesi", 16 Kasım 1919 tarihindeki ikinci oturumda ele alınmıştır. 17 Kasım'dan itibaren 28 Kasım'a kadar süren toplantılarda ise Meclis'in toplanmasından sonra alınacak tedbirler ile Heyet-i Temsiliye'nin durumu görüşülmüştür.

Bu toplantılara katılan Heyet-i Temsiliye üyeleri şunlardır: Mustafa Kemal Paşa (Heyet-i Temsiliye Reisi), Rauf Bey, Bekir Sami Bey¹⁰, (Kara) Vasıf Bey¹¹, Hakkı Behiç Bey, Ömer Mümtaz Bey, Mahzar Müfit Bey, Raitpazade Mustafa Bey¹², Hoca Efendi (İğdemir, 1975)¹³.

Genişletilmiş Heyet-i Temsiliye toplantılarına çağrılmaları üzerine katılan kişiler ise şunlardır: Kazım (Karabekir) Paşa (15. Kolordu Komutanı), Ali Fuat Paşa (20. Kolordu Komutanı), (Çolak) Selahattin Bey (3. Kolordu Komutanı), Şemsi (Şemsettin) Bey (12. Kolordu Komutanı yerine Kurmay Başkanı)¹⁴, Haydar Bey (Van Valisi), Süreyya Bey, Ahmet Rüstem Bey

¹⁰ Bekir Sami Bey, baştan itibaren toplantılara katılmış ve Meclis'in toplanma yeri hakkındaki görüşünü yazılı bir şekilde bildirmiştir.

¹¹ (Kara) Vasıf Bey, bir İttihatçı ve o sıralarda Heyet-i Temsiliye'nin İstanbul temsilcisi pozisyonundadır. Vasıf Bey, Heyet-i Temsiliye tarafından 15 Ekim 1919 tarihinde "Başkent ile Heyet-i Temsiliye arasında ilişki ve irtibatın sağlanması ve korunması için" görevlendirilmiştir. Baykal, s.22. Daha önce de işlediğimiz gibi Meclis'in toplanma yeri konusunda M. Kemal Paşa ile görüş ayrılığına düşmüş ve M. Kemal Paşa'nın 7 Kasım 1919'daki daveti üzerine 27 Kasım günü her iki oturuma da ve 28 Kasım 1919 günü ilk oturuma katılmış; ikinci oturuma ya katılmamış veya hiç söz alıp konuşmamıştır.

¹² Mustafa Bey 16 Kasım'daki toplantının ikinci oturumunda, asıl gündem maddesine geçildiğinde ve M. Kemal Paşa'nın kendisine söz vermesi üzerine, bir kez konuşmuştur.

¹³ İğdemir bu kişinin muhtemelen Heyet-i Temsiliye üyesi Hoca Raif Efendi olduğunu ve adının bir kere 28 Kasım toplantısında, tutanağın baş kısmında yer alan listede bulunduğunu belirtmektedir. Hoca Efendi'nin adı 18 Kasım'daki toplantıya katılanlar arasında geçmektedir ve hiç konuşma yapmamıştır

¹⁴ Şemsettin Bey'in adı, 26 Kasım'daki toplantılarda geçmekte ve iki defa konuştuğu görülmektedir.

(Eski Washington Büyük Elçisi)¹⁵, Hilmi (Menteşe Mutasarrıfı), Hüsrev Bey, Reşit Paşa (Sivas Valisi)¹⁶.

Görüldüğü gibi, Genişletilmiş Heyet-i Temsiliye toplantılarına, dokuzu Heyet-i Temsiliye üyesi, dördü komutan ve altısı Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri temsilcileri olmak üzere on dokuz kişi katılmıştır. Ancak bunların tamamı her toplantıya katılmış değildir. Kimisi sonradan gelerek, kimisi de Sivas'ta oldukları halde toplantılara zaman zaman iştirak etmişlerdir. Toplantıların en devamlı üyeleri Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, Kazım Karabekir Paşa ve Ahmet Rüstem Bey'dir. Bunlar bütün toplantılara katılmışlardır. En devamsız üyeler ise birer katılım ile Ratıpzade Mustafa Bey, Hoca (Raif) Efendi, Şemsettin Bey ve Reşit Paşa'dır.

İlki 16 Kasım, sonuncusu da 28 Kasım 1919'da olmak üzere on toplantı yapılmıştır. Bunlardan altısı iki, dördü tek oturumlu olarak yapılmış, 28 Kasım'daki toplantıda ise bir de gizli oturum gerçekleştirilmiştir. Tam katılımlı toplantı hiç yapılamamıştır. En fazla katılım ile (15) 18 Kasım'daki, en az katılım ile de (7)¹⁷ 27 Kasım'daki toplantı gerçekleştirilmiştir. Genellikle toplantılar 11-12 kişinin katılımları ile olmuştur.

Heyet-i Temsiliye'nin, 16 Kasım 1919'daki toplantısında, ana gündem maddesi Mebusan Meclisi'nin toplanma yeri¹⁸ olmakla birlikte, ilk oturumda Heyet-i Temsiliye'nin Anadolu'ya egemen olma ve İstanbul Hükümeti'nin buna engelleme çabaları ele alınmıştır. Mesela, Heyet-i Temsiliye Başkanı M. Kemal Paşa, Sadrazam Damat Ferit Paşa zamanında görevinden alınan 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'nın yerine, yeni hükümetin bu hatayı düzeltmeye söz vermiş olmasına rağmen Fevzi Paşa'nın tayin edildiğini belirttikten sonra, bu konuda ne yapılabileceğini sormuş ve aralarında - Amasya'da- yapılan anlaşmanın hiçbir noktasının yerine getirmeyerek - niyetlerini- fiilen ispat ettiklerinden şikayet etmektedir (İğdemir, 1975). Bu konuda görüş bildiren diğer katılımcılar, kararı düzeltirmek, dikkatlerini çekmek, bu atamayı şiddetle reddetmek, sebebini sorup bu uygulamanın

¹⁵ A. Rüstem Bey de Bekir Sami Bey gibi, konu hakkındaki görüşünü yazılı olarak vermiştir.

¹⁶ Reşit Paşa da 18 Kasım toplantısına katılmış ve bir kere konuşmuştur.

¹⁷ Bu oturum, genellikle İstanbul'dan gelen Vasıf Bey'in kurulu bilgilendirmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bilgilendirme ise genellikle M. Kemal Paşa ve Vasıf Bey arasında geçtiği, ayrıca başlangıçta katılanların isim listesi verilmediği için katılımın bu şekilde ortaya çıkması mümkündür.

¹⁸ Meclisin toplanma yeri konusu ağırlıklı olarak 16 Kasım günü ikinci oturumda ele alınmış, bir mutabakat sağlanmış, sonraki günlerde ise bu doğrultuda alınacak olan tedbirler görüşülmüştür.

kendilerini endişeye düşürdüğünün ihsas ettirilmesi gibi öneriler getirmişlerdir (İğdemir, 1974). Bu arada Mustafa Kemal'in yapmış olduğu değerlendirme, Heyet-i Temsiliye ve Anadolu hareketinin nazik durum ve konumunu, İstanbul Hükümeti'nin Anadolu ile ilişki kurma nedeni ve karşılıklı güvensizliği göstermesi bakımından önemlidir (İğdemir, 1975)¹⁹. Yani her adımın dikkatli ve sonuçları hesap edilerek atılması, aksi takdirde karşı tarafın elinin güçleneceği ve bunun aleyhte kullanılacağı muhakkaktır. Dolayısıyla Heyet-i Temsiliye Anadolu'da bir oranda sağladığı avantajın sağlam ve sağlıklı bir gelişme içerisinde olmadığını bilmekte ve bunun sıkıntısını hissetmektedir. Sonuç olarak atama sorununun merkezi hükümetten sorulması kararlaştırılmıştır.

16 Kasım 1919'daki toplantının ikinci oturumunda asıl gündem maddesi ele alınmıştır. Bu konuda Başkan M. Kemal Paşa İstanbul'da Müdafaa-i Hukuk taraftarı bazı kimselerin görüşlerini, meclisin İstanbul'da toplanması yönünde açıkladıklarını, ancak önemli olanın kendi görüşleri ile kamuoyunun eğilimlerinin belirlenmesi olduğunu ifade ederek, kamuoyunun eğilimlerini öğrenmek için bazı kumandanlar ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin merkez kurullarından fikir istediklerini belirtmiştir. Buna göre, bunların bir kısmı İstanbul'da, bir kısmı da İstanbul dışında toplanmasının uygun olduğunu belirtmişler, bazıları ise fikir açıklamamışlardır. Bunlardan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum şubesi bazı şartlarla Meclis'in İstanbul dışında toplanmasını kabul ederken, Bandırma'da bulunan Tümen Komutanı Kazım (Özalp) Bey ise başlangıçta İstanbul'da sonra da hükümetin oluruyla İstanbul dışında toplanması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu durumda kamuoyunun eğilimlerini belirleyebilecek şekilde bir haber alınmadığı ve bu şekilde görüşmelerin yapılabileceği M. Kemal Paşa tarafından belirtilmiş, daha sonra da toplantıya katılanların konu hakkındaki düşünceleri sorulmuştur (İğdemir, 1974). Bunun üzerine üyeler sırayla görüşlerini açıklamışlardır. Bunlar sırasıyla, (Ratıpzade) Mustafa Bey, Süreyya Bey, (Ömer) Mümtaz Bey, Hakkı Behiç Bey, Haydar Bey, -yazılı olarak- Bekir Sami Bey, Selahattin Bey, Kazım Karabekir Paşa, (Ali) Fuat Paşa, Rauf Bey, -yazılı olarak- (Ahmet) Rüstem Bey, Mazhar (Müfit) Bey'dir.

¹⁹ “Malum-ı âlinizdir ki kabine ‘biz sizinle itilaf yaptık. Ya siz varsınız, ya biz varız; o halde bizim icraatımıza ef'al ve hareketimize müdahale etmeyeceksiniz. Bize emniyet ve itimadınız varsa bu tayine ve bu gibi icraata müdahale etmemekliğiniz iktiza eder’ diyebilir. Müdahale edersek onları kontrol eden bir heyet halinde kalacağız. Kendilerine şüphe ettirir. Esasen mesele gayet naziktir. Hükümete emniyet ve itimat meselesidir. Kendilerine olan itimadımızın şüphe ile karışması, binnetice bu emr-i vakii reddetmek iktiza eder.”

Açıklanan görüşlerden, üyelerin de bu konudaki kararlarının net olmadığı görülmektedir. Çünkü fikirlerini açıklayan katılımcılar genellikle, Meclis'in İstanbul'da toplanması halinde nasıl bir baskı altında kalacağı ve akıbeti; Anadolu'da toplanması halinde de ortaya çıkabilecek sakıncalar üzerinde durmuşlardır. İlk olarak söz verilen (Ratipzade) Mustafa Bey, bağımsız bir yerde olur ve milletvekilleri tam serbestlikle fikirlerini açıklarlarsa millete faydalı olabileceklerini, baskı altında karar almak zorunda kalırlarsa (faydalı) olmayacağını; bunun da İstanbul'da olmayacağını belirttikten sonra İstanbul dışında da olamayacağını, sebep olarak ise Ayan'ın gelmeyeceği, bu durumda da Meclis'in, Milli Meclis olmaktan çıkıp sadece Meclis-i Mebusan halini alacağı, ayrıca milletvekillerini de tamamen toplamanın mümkün olamayacağını ileri sürmüştür. Buna dayanarak da güvenli bir şekilde İstanbul'da toplanması görüşünde olduğunu açıklamıştır (İğdemir, 1974)²⁰.

Süreyya Bey, Meclis'in taşrada toplanmasının çıkarlara daha uygun olabileceğini, ancak bunun da -Ayan'ın gelmeyecek olması sebebiyle- zor olduğunu, seçimlerden sonra bu konunun milletvekillerine de sorulması ve onlar İstanbul'u tercih ederlerse (orada toplanması gerektiğini), Ayan'ın gelmemesi durumunda Meclis-i Mebusan değil, "milli kuvvet" olacağını ileri sürmüştür. M. Kemal Paşa'nın "*henüz bir karar veremiyorsunuz*" sözü üzerine ise, dışarıda toplanması taraftarı olduğunu, ancak bunu da şüpheli gördüğünü ifade etmiştir (İğdemir, 1974).

(Ömer) Mümtaz Bey ise mevcut duruma göre Meclis'in İstanbul'da toplanmasının kesinlikle uygun olmadığını, İstanbul dışında toplanmasının güçlüklerini takdir ettiğini, ancak güçlüklerin göğüslenerek bunun yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Ardından İstanbul'da toplanmasının esaret olduğunu, bu durumda da konuşma serbestliğinin olmayacağını ve kontrol altında bir Meclis'in ortaya çıkacağını, en küçük ayrıntıda dahi yabancı baskı ve müdahalesi altındaki bir hükümetin bulunduğu bir başkentte, İstanbul'da toplanmanın düşünülmemeyeceğini, taşradaki güçlükleri göze alan ve göğüsleyen bir çare bulunması gerektiğini ileri sürmüştür. M. Kemal Paşa'nın "*Hariçte olabilir mi?*" sorusuna karşılık da, (usul gereği) Ayan ve Milletvekillerinin birlikte toplanması gerektiği, İstanbul dışında toplanmasının sakıncalarından birincisinin Ayan'ın gelmeyecek olması, ikincisinin de milletvekillerinin toplanması, yani onların da büyük çoğunluğunun orada bulunmaları sebebiyle gelmeme ihtimalinin büyük olduğunu ve bu durumda gerekli çoğunluğun sağlanamayacağını belirterek, kendisinin dışarıda toplanması taraftarı olduğunu, ancak -bunun da-

²⁰ Mustafa Bey konuşmasının sonunda birtakım müphem sözler de sarfetmiştir: "Emniyet tesisi bu şerait altında mümkün olmayacaktır. Mebusan İstanbul'da içtima edebilir nafi olamaz. Kütahya'da olamaz."

zorluklarını ortaya koyduğunu, dolayısıyla ikisinin ortasının bulunması gerektiğini öne sürmüştür (İğdemir, 1974).

Milli Meclis'in, Mebusan ve Ayan'dan oluşan bir parlamento olduğundan, esasen İstanbul'da olup, taşrada görev yapamayacağı görüşünde olduğunu belirterek konuşmasına başlayan Hakkı Behiç Bey, böyle hayati ve esaslı kararlar alacak bir meclisin her türlü tehdit baskısından uzak olması gerektiğini, (bu bakımdan) İstanbul'da Meclis görüşmelerinin sağlıklı olamayacağını öne sürerek, İstanbul dışında toplanmasında ise bir diğer sakınca bulunduğunu, Ayan'ın katılımı mümkün olsa bile, yasal bazı teşrifatin, hükümet, Ayan ve Meclis arasında bazı anlaşmazlıklar ortaya çıkaracağını iddia etmiştir. Bunun ise Meclis'in feshedilmesine sebep olacağını ve bunun da sonucunda Meclis'in bir "İhtilal Meclisi" olacağını öne sürmüş ve şu dikkate değer öneriyi getirmiştir: Meseleyi, daha esaslı ele alarak yalnız bir Milli Meclis düşünülmesi ve İstanbul dışında, milletin kaderi hakkında karar alınması en uygun yoldur. İstanbul'da toplansa bile anlaşmazlık ve sakıncaların giderilemeyeceğini, giderilse de, Ayan ve Meclis'in birleşmeyeceğini ileri süren H. Behiç Bey, devamla böyle buhranlı zamanlarda, milletin kaderini eline alacak ve istikbaline gidişine yardım edecek bir meclise ihtiyaç olduğunu, bir 'assemble' şeklinde, "toplama yeri gösterilerek teşrifat yapılmadan (toplanılarak) bu işin içinden çıkılabileceği" görüşünü açıklamıştır (İğdemir, 1974).

Dikkate değer bir konuşma yapan Haydar Bey, Milli Meclis'in Ayan ve Mebusan (Meclislerinden) oluştuğuna ve görüşmeler sırasında hükümet ile ilişkide olması gereğine göre esas itibarıyla İstanbul'da toplanmasının lüzumlu olduğunu; eğer dışarıda toplanırsa hükümetin de gelmesi gerektiğinden "geçici bir başkent" kabul edilmesi gibi bir durumun ortaya çıkacağını işaret ettikten sonra, Milli Meclis'in, milletin bağımsızlık sembolü olduğunu, baskı ve denetim altında olmadan görevini yerine getirmesinin elzem olduğunu, bunun ise İstanbul'da mümkün olmadığını, (Meclis'e) tahrik ve saldırının muhtemel bulunduğunu, bu olmasa bile Padişah tarafından dağıtılmasının akla yatkın olduğunu ileri sürmüştür. Haydar Bey, Meclis'in taşrada toplanması konusunda ilginç bir değerlendirmede de bulunmuştur: "*Mebusan (Meclisi) hariçte olursa Ayan'ı davet eder. Ayan ve hükümet gelmeyecektir. Gelmezse Meclis-i Müessisan olacaktır*"²¹. Hükümetin, dışarıda toplanan Meclis'in kararlarına hemen itiraz edeceği ve kavga başlayacağı öngörüsünde bulunan Haydar Bey, "Geçici Hükümet" kuracaklarını; her şeyi göze almazdan önce İstanbul'un kendi başkentleri olduğunu, ancak baskı ve zora düşerlerse o zaman taşraya

²¹ Bu tahmini gelişmeler 1789 Fransız Devrimi öncesinde Etats Generaux'nun toplanması, aristokrasinin meclisi terk etmesi ve halk temsilcilerinin de Meclis'i Kurucu Meclis ilan etmeleri sürecini hatırlatmaktadır.

çıkacaklarını öne sürmüştür. Sonunda da İstanbul'da toplanması taraftarı olduğunu, hariçte olursa "ihtilal meclisi" olacağını, buna karar vermenin kendi yetkilerinde olmadığını ve seçimler yapıldıktan sonra Meclis genel kurulunun buna karar vermesi gerektiğini belirtmiştir (İğdemir, 1975).

Görüşünü yazılı bir şekilde sunan Bekir Sami Bey önce siyasi durum hakkında bir değerlendirme yapmış, daha sonra Padişah ve hükümetin, Meclis'in İstanbul'da toplanması için ısrarlı olacaklarını, İstanbul dışında ise toplanmasının maddeten ve yasal olarak mümkün olmadığını, Ayan Meclisi'nin katılmayacağı bir Meclis'in meşru olmayacağı ve bunun da Milli Meclis olamayacağını öne sürmüştü, bu durumda ise bazı tercihler karşısında bulduklarını belirtmiştir. Konu hakkındaki kişisel fikirlerini ise; "ordu komutanları ve kurul, her türlü güçlüğü rağmen, milletin kendilerine yardımcı olabileceklerine emin olduklarını kabul şartıyla İstanbul'da toplanmanın kesinlikle reddedilmesi ve dışarıda bir an evvel Meclis-i Müessisan'ı toplantıya davet ve geçici yönetimin ilanını ülke için en faydalı karar olarak kabul ettiğini" belirtmiş ve ardından da buna bağlı olarak alınacak tedbirler konusunda düşüncelerini açıklamıştır (İğdemir, 1975).

Bekir Sami Bey'in yazılı açıklamasındaki Meclis-i Müessisan teklifine bir cevap gibi yaptığı konuşmasında (Çolak) Selahattin Bey, bir müddet sabır ve bekleme gerektiğini, Meclis-i Müessisan'ın sırası olmadığını belirterek kısmen İstanbul'a gidilmesi, kısmen de Anadolu'da kalınması gibi ne anlama geldiği belli olmayan bir görüşten sonra kesin kararın seçimden sonraya bırakılmasını teklif etmiştir (İğdemir, 1975).

Kazım Karabekir Paşa ise konuşmasının başında, herkesin İstanbul'a gitmeyi savunduğu, başkentteki büyük kişilerin de İstanbul'dan bahsettiği tespitinden sonra, Meclis'in dışarıda toplanması halinde millete, İstanbul'dan vazgeçildiği zannının verileceğini ve böylece buranın kaybedileceğini iddia etmiştir. Ayrıca Meclis hariçte toplanırsa (İtilaf Devletleri'nin) Almanya ve Bulgaristan'a yaptıkları gibi kendilerine de nota vereceklerini, bunu ise Meclis'in kabul etmeyeceğini ve savaşın başlayacağını ileri sürmüştür. Yine, Heyet-i Temsiliye üyeleri ve milletvekillerinin hemen ikiye ayrılıp, varlığa karşı (millet ve Milli Mücadele için) bir tehlike geldiği takdirde, varlıkları elzem olan kişilerin İstanbul'a kesinlikle gitmemeleri gerektiğini, böylece kendisinin Meclis'in İstanbul'da toplanmasının zaruri olduğuna inandığını açıklamış, sonra da bu durumda alınması gereken tedbirleri belirtmiştir. Bu tedbirlere göre, özellikle önemli kişilerin İstanbul'a gitmeyerek Meclis'e muhtemel bir suikastın önüne geçilmesi, ikinci olarak da deniz kenarında

değil de İslam unsurunun içerisinde (mesela Darülfünun-İstanbul Üniversitesi) toplanılması gereklidir (İğdemir, 1975)²².

(Ali) Fuat Paşa ise önce kendisinin de Meclis'in İstanbul'da toplanması taraftarı olduğunu belirtmiş ve ardından da bu karar üzerine neler yapılması gerektiği hakkındaki görüşlerini açıklamıştır. Ona göre Anadolu'dan seçilecek kişiler ile İstanbul milletvekillerinin de katılımlarıyla -mesela Eskişehir'de- toplanarak Anayasa ve tüzüğe uygun bir karar verecekler; İstanbul'da güvenliğin sağlanıp sağlanmayacağını anlamak üzere içlerinden bir kurul oluşturup, biri Padişah'a, diğeri de hükümete gidecekler ve "milletin temsilcileri olan kendilerinin güvenliklerinin garanti edilmesi" şartıyla (İstanbul'a) geleceklerini bildireceklerdir. Bununla birlikte İstanbul'un yakınlarında -özellikle Bursa'da-, Milli Meclis'in bütün hürriyeti verilinceye kadar hazır bulunduğunu Heyet-i Temsiliye ilan etmelidir. Şayet milletvekillerine karşı suikast veya sürgüne göndermek gibi fiiller işlenirse Anadolu'da bulunan yabancılara karşı aynı muameleyi yapmayı öneren Ali Fuat Paşa, bununla da yetinmeyip İstanbul'da teşkilatları vasıtası ile gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini belirtmiş; konuşmasının sonunda ise Padişah'ın hiçbir zaman Meclis'in dışarıda toplanmasına razı olmayacağını, aksi takdirde Hilafet makamı ve millet arasında çıkacak bir ihtilafın İslam alemi üzerinde kötü etki yapacağını, bu yüzden de İstanbul'da toplanması gerektiğine inandığını ifade etmiştir (İğdemir, 1975).

²² Kazım Karabekir, kendisinin bu toplantılarda "...İşin olacağı şudur: İngilizler ve padişah muhakkaktır ki, bu meclis Anadolu'nun bilinçli direnişi zan ile bunu ortadan kaldıracaklardır. Ancak o zaman herkes bize hak verecek ve teşebbüslerimizde başarı mümkün olacak ve açık olarak milli hükümetimiz Anadolu'nun göbeğinde gün gibi doğabilecektir..." şeklinde bir konuşma yaptığını ve bunun heyet üzerinde etkili olduğunu öne sürmektedir. Bkz. **İstiklal Harbimiz**, s.392-393. Bunu Rauf Orbay da hatıralarında desteklemektedir. Bkz. **Cehennem Değirmeni-Siyasi Hatıralarım I**, s.285-288. Kazım Karabekir Paşa bu konunun ilk gün görüşülüp karara varıldığını, sonraki günlerde alınacak önlemlerin görüşüldüğünü belirtmesine rağmen Rauf Orbay, ilk gün Kazım Karabekir'in konuşmasının tam etkili olmadığını ve ikinci gün yaptığı (yukarıda alıntıladığımız) bu konuşmanın etkili olduğunu öne sürmektedir. Ancak Kazım Karabekir Paşa'nın toplantılar boyunca yaptığı bütün konuşmaları dikkatli bir şekilde incelememize rağmen, ne **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**'nda, ne **Nutuk**'ta ve ne de kısmen hatıra ve kısmen de Nutuk'un bir muhtasarı halinde bulunan Mahzar Müfit Kansu'nun **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber** adlı eserinde bu veya bu minvaldeki bir konuşmaya rastlayamadık. Kanaatimize göre Karabekir'in bu sözleri, olayların seyrine göre oluşturulmuş gibi görünmektedir ve ayrıca Van Valisi Haydar Bey'in konuşması ile M. Kemal'in bu konudaki görüşmeleri sonunda yaptığı nihai değerlendirme konuşmasının bir karması şeklindedir. Hatta Kazım Karabekir Paşa'nın konuşması daha çok, daha önce incelediğimiz (Kara) Vasıf ve Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı Şevki Bey'in değerlendirmeleri ile paralellik göstermektedir.

Rauf Bey ise, sakıncaların giderilmesi için Meclis'in Milli Meclis halinde İstanbul'da toplanmasının zorunlu olduğunu, aksi takdirde Meclis'in "Meclis-i Müessisan" olacağını; böyle toplanabilmesi için ise seçmenin (millet) bu maksadı bilerek seçim yapması gerektiğini ileri sürmüştür²³. Bundan sonra Rauf Bey de Meclis'in İstanbul'da toplanacağı düşüncesinden hareketle alınması gereken tedbirleri belirtmiştir (İğdemir, 1975).

Görüşlerini yazılı bir şekilde ifade eden (Ahmet) Rüstem Bey, öncelikle mevcut hükümetin, bütün gizli niyet ve muhalefetine rağmen muhafaza edilmesi gerektiğini, arkasından da Meclis'in toplanma yeri meselesinin memleketin gelecekteki çıkarları açısından çok önemli olduğunu vurgulamıştır. Daha sonra da bu konuda teşkilat merkezleri ile milletvekili olmuş veya olacak kişilerin dikkate alınması ve seçimden sonra onların uygun bir yerde toplanarak Heyet-i Temsiliye kararının kendilerine kabul ettirilmesi gerektiğini belirtmiş, akabinde de, Meclis'in toplanma yeri hakkındaki görüşünü açıklamıştır. Rüstem Bey de diğerleri gibi, her iki seçeneğin de sakıncaları üzerinde dururken, ülkenin haklarını savunan milletvekillerinin tutuklanmasının maksada zarar vermeyeceğini, hatta bunun, örgüte hareket serbestliği sağlayacağı için lehimize olacağını ileri sürmüştür. İstanbul haricinde toplanmanın sakıncaları hakkında ise, gidilecek noktanın Meclis-i Müessisan olacağını, bunun ise İstanbul ile alakayı kesip idarenin ele alınması anlamına geleceğini ve böylece birçok mesele ile karşı karşıya kalınacağını öne sürmektedir. A. Rüstem Bey'in yazılı görüşünün iki yeri oldukça ilginçtir (İğdemir, 1975):

"...Bendenizin fikrinde ordudan emin olmak ve en kati çarelere tevessül etmek, yani icabı takdirinde mesela ilan-ı iflas etmek ve Asya'yı ateşe vermek şartıyla bu tarz-ı hareket muvaffakiyetle neticelenir..."

"...Düvel-i Garbiye'nin, bilhassa Düvel-i İtilafiyenin, biz aza-i cemiyet-i beşeriyeden değilmişiz gibi, her hukukumuzu inkar ve imha etmekte musir olup onları tarik-i adalete sevkedecek yegane vasitanın mukavemet ve cebir olması."

Bütün bu değerlendirmelerde görüldüğü gibi Rüstem Bey, Meclis'in toplanma yeri hakkında net ve açık bir şey söylememektedir (İğdemir, 1975).

²³ Burada dikkat çeken husus, kurucu ve karar verici kadronun bilerek adımlarını attıklarıdır. Gerçekten de Anayasa Hukuku literatürüne göre Kurucu Meclis, Anayasa yapmak ile görevli olduğundan, sırf bunun için seçilmeli ve bu görevi yerine getirmelidir.

Mazhar (Müfit) Bey, Milli Meclis'in İstanbul'da toplanmasının mümkün olacağını düşünemediğini işaret ederek, İstanbul'un işgal altında olduğunu ve en küçük konulara kadar müdahale edildiğini ve bağımsızlığının mahvedildiğini; bu yüzden de baskı altında bir Milli Meclis'in olamayacağını öne sürmüştü; buna karşılık taşrada da Meclis'in kurulamayacağını ifade etmiştir. Ona göre "Meclis-i Müessisan" veya "Milli Kongre" denilince, hükümet meclisin kararlarını kabul etmeyecek, o zaman 'ihtilal' şekline dönüşecek ve ne olacak ise olacaktır. Konuşmasının sonunda da kendisinin, "Meclis-i Müessisan" taraftarı olduğunu belirtmiştir (İğdemir, 1975).

Katılımcıların eğilimlerine bakıldığında²⁴ Mustafa, Selahattin ve -yazılı görüş açıklayan- Rüstem Bey'leri kararsız sınıfına almak mümkündür. Aslında Mümtaz Bey'in de Anadolu taraftarı olmasına rağmen kararsız gibi bir durumda olduğu görülür. K. Karabekir, Ali Fuat ve Rauf Bey'in ise net bir şekilde Meclis'in İstanbul'da toplanmasını istedikleri, diğer taraftan da Süreyya, Hakkı Behiç, -yazılı görüş bildiren- Bekir Sami ve Mazhar Müfit Bey'lerin de Anadolu taraftarı oldukları ortaya çıkmaktadır. Sina Akşin'in belirttiği gibi kurulda "oylamaya gidilseydi, muhtemelen taşra tezi çoğunluğu alırdı." Ancak burada belirleyici rolü yine M. Kemal Paşa oynayacaktır.

Mustafa Kemal Paşa "*(Görüşleri) Bir noktada cemetmek istiyorum*" diyerek başladığı konuşmasında, Meclis'in bu tarihi ve zor zamanda, mahiyeti ve güçlükleri dikkate alındığında ve başkentin öldürücü şartları düşünüldüğünde, Milli Meclis'in Hilafet Merkezi'nde toplanması ve görevini yerine getirmesinin mümkün olmadığını anlaşıldığını, bu bakımdan Meclis'in her türlü güvenlik şartlarına sahip bir yerde toplanmasının mutlaka gerekli olduğunu ifade etmiştir. Asıl tezinin bu olduğu bilinen ve bu görüşünü bir kez daha ortaya koyan M. Kemal Paşa, daha sonra bu konudaki çekinceleri belirtmektedir: Padişah'ın, hükümetin, ayanın ve İstanbul çevrelerinin buna muhalefetine göre, maddeten dışarıda toplanamaz ve hiçbir şekilde Milli Meclis şeklinde olamaz. Padişah ve hükümet buna razı olsaydı sakıncalar bir dereceye kadar giderilebilirdi,

²⁴ Sina Akşin, bu konuda şunları yazmaktadır: "M. Kemal'in söz verdiği ilk beş kişiden üçü (Süreyya, Mümtaz, Hakkı Behiç) taşradan yana konuşular, biri iki tez arasında bocalayan bir görüşü (Mustafa B.) dile getirdi, biri de (Haydar B.) İstanbul'dan yana çıktı. Ama bunların ardından Amasya Kararlarının imzacılarından Karabekir, A. Fuat ve Rauf açık ve seçik biçimde Mebusanın İstanbul'da toplanması gerektiğini savundular. Onlardan sonra konuşan Mahzar Bey'in taşra çözümünü ileri sürmesine rağmen..." Akşin, s.64.

diğerlerinin önemi yoktu. M. Kemal bundan sonra ortaya çıkan duruma göre, İstanbul'un toplanma yeri olmasının kesinlikle gerektiğini belirterek görüşünü ortaya koymuştur. Ancak bu şekilde de İtilaf Devletleri'nin, Meclis'in kabul edemeyeceği bazı şartları ileri süreceklerini, buna göre ise Meclis'in iki türlü hareket edebileceğini; bunların ise ağır şartları kabul veya ret olduğunu, bunun sonucunun ise ya Meclis'in kendisini dağıtması veya İngilizler tarafından kapatılması olacağını belirtmiştir. Bu bakımdan bu meclise bel bağlamamak lazım geldiğini ifade eden M. Kemal'e göre;

“Hakiki makasıd-ı milliye göre bir içtima-ı milli bu olmayacaktır. Buradan içtima-ı milliye intikal edilmiş olur.” (İğdemir, 1975)

Bundan sonra, toplanacak bu meclisin ancak bir “Assemblée National” (Milli Kongre) olabileceğini, daha sonra da onu, “Assemblée Constituant” (Kurucu Kongre) şekline dönüştürmek gerektiğini belirten M. Kemal bunun ise bazı şartlara bağlı olduğunu; bu durumda Milli Meclis'in İstanbul'da toplanmasının zorunlu olduğunu, görevini yerine getirip getirememesine göre de işin, gereken tedbirlerin alınmasına kaldığını ifade ederek konuşmasını bitirmiştir.

Ali Fuat Paşa'nın belirsiz bir konuşmasından sonra M. Kemal, Meclis'in taşrada toplanmasını kamuoyunun hazmedemeyeceğini, -kesin bir dille-Meclis'in İstanbul'da toplanacağını, ona göre de tedbir almak gerekeceğini belirtmiştir. Yine M. Kemal, Mümtaz Bey'in “*bütün sakıncaların kabul edilmesi şartıyla toplanacak ise doğru olduğu*” şeklindeki bir sözünden sonra; H. Behiç Bey'in korkusunun içtihatla meydana gelebilecek bir değişim olduğunu, Vasıf Bey'in kuvvetli bir kişiliğe sahip biri olduğunu, ancak başkente gittikten sonra kendisinde büyük bir değişim görüldüğünü, milletvekillerinde de (İstanbul'dakiler tarafından) böyle bir şeyin yapılması için çaba gösterileceğini ileri sürmüştür (İğdemir, 1975).

Böylece Heyet-i Temsiliye'nin genişletilmiş Sivas toplantılarının ana gündem maddesi olan, Meclis'in nerede toplanacağı meselesi görüşülmüş ve M. Kemal Paşa'nın son konuşması ile bir sonuca bağlanmıştır. Bundan sonraki toplantılarda ise alınacak tedbirler görüşülerek kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede, 17 Kasım görüşmelerinin bitiminde, Milletvekillerinin Trabzon, Samsun, Eskişehir, İzmit, Edirne ve İstanbul'da toplanmaları ve aydınlatılmaları amacıyla yazılacak talimatnamenin hazırlanması için Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar ile Hakkı Behiç, Haydar ve Hüsrev Beyler'den oluşan bir komisyon kurulmuş; Milli Meclis'in toplanmasından sonra denetleyebilmek ve tam serbestlik içerisinde görev yapabileceği zamana kadar Heyet-i Temsiliye'nin hariçte kalması kararlaştırılmıştır (İğdemir,

1975; Baykal, 1974)²⁵. 18 Kasım görüşmelerinden sonra da, talimatnameyi hazırlamakla görevli olan bir önceki komisyonun hazırlamış olduğu talimatname, oy çokluğu ile reddedildikten sonra yeni bir komisyon kurulup yeni bir talimatname hazırlanması; ayrıca Heyet-i Temsiliye üyesi olmak üzere her sancaktan bir milletvekilinin seçtirilmesi ve Heyet-i Temsiliye merkezinin de Seyitgazi olmasına karar verilmiştir (İğdemir, 1975; Baykal, 1974).

19 Kasım 1919 görüşmeleri sonunda alınan kararlar ise şunlardır: Milletvekillerini aydınlatmak amacıyla hazırlanan talimatname değiştirilerek kabul edilmiştir²⁶. İkinci olarak Milli Teşkilatların askeri görevliler tarafından yönetilmesi ve mülki görevlilerden de yararlanılması; üçüncü olarak, şüpheli bazı vali ve mutasarrıfların değiştirilmeleri için merkezi hükümete müracaat edilmesi, değiştirilmedikleri takdirde Kuva-yı Milliye tarafından görevlerini terk etmeye zorlanmaları; (Ali) Fuat Paşa'dan başkasının Ankara'ya Kolordu Komutanı olarak kabul edilmemesi ve onun yerine atanan Fevzi Paşa'ya gelmemesine dair yazı yazılması; Mülki yöneticilerden, çevrelerinin Kuva-yı Milliye'ye bağlılık dereceleri hakkında tekrar söz alınması; hükümet aleyhindeki kararların yayınlanmayıp saklanması ve gerektiğinde ortaya çıkarılması ve nihayet (İstanbul'da) Arif Bey'e, Fevzi Paşa'nın yaverinin izlenmesinin yazılması kararlaştırılmıştır (İğdemir, 1975; Baykal, 1974).

²⁵ Uluğ İğdemir'in yayınladığı **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**'ndaki, görüşmeler sonunda ekli bulunan kararlar ile, Bekir Sıtkı Baykal'ın yayınlamış olduğu **Heyet-i Temsiliye Kararları** eserindeki karar metinleri arasında birtakım farklılıklar bulunmaktadır.

²⁶ Milletvekilleri ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkez heyetlerine yazılan bu talimatnamenin birinci maddesinde Milli Meclis'in İstanbul'da veya Anadolu'da toplanması halinde ortaya çıkabilecek sakıncalar üzerinde durulmuş; esasen bütün sakıncalarına rağmen Anadolu'da toplanmasının daha uygun olacağı, fakat mevcut durumda bunun mümkün olamadığı ve sorumluluğunun da İstanbul'dakilerde olduğu ileri sürülmüş ve ardından da Milletvekillerinin Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir, Bursa, Bandırma ve Edirne'de (17 Kasım görüşmelerinden sonra belirlenen merkezlerden farklılık göstermektedir) gruplar halinde bir araya gelerek İstanbul ve dışında alınması gereken tedbirler ile Meclis'te bir 'grup' oluşturmanın müzakere edilmesi; ikinci maddede ise, birinci maddede belirtilen hususların buldukları yerlerdeki Milletvekillerine iletme ve görüşlerinin hemen Heyet-i Temsiliye'ye bildirilmesi, ayrıca Milletvekillerinin birinci maddede belirtilen yerlerdeki toplantılara katılmalarının ve müzakere sonuçlarının Heyet-i Temsiliye'ye iletilmesi için gerekli tedbirlerin alınması bildirilmiştir. **Nutuk**, C.I, s.368-371; İğdemir, s.160-163.

30 Kasım 1919 tarihli nihai karar metninde ise, daha önceki görüşme ve kararlardan farklı olarak dikkate değer olan hususlar ikinci maddenin ikinci paragrafı ve üçüncü maddede yer almaktadır: Birinci konu, Mebusan Meclisi mutlak güvenlik altında bulunduğunu doğruladığı zaman Heyet-i Temsiliye'nin, tüzükteki yetkisine dayanarak, Kongre Genel Kurulunu toplantıya davet ederek, on birinci madde gereğince Cemiyet'in gelecekte alacağı durumun kararlaştırılmasını Kongre kararına bırakacak olmasıdır. İkinci konu ise, Paris Barış Konferansı'nın hakkımızda olumsuz bir karar vermesi ve bunun da hükümet ve Milli Meclis tarafından kabul edilmesi halinde en uygun ve çabuk bir şekilde milli iradeye başvurulması, tüzükte açıklanmış olan esasların gerçekleştirilmesine çalışılacağıın ilan edilmesidir (Nutuk, 1999; Özalp, 1972; Karabekir (1), Tarihsiz; Karabekir (2), 1995)²⁷.

SONUÇ

I. T.B.M.M.'nin meşruiyeti açısından Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplanması, dağılması ve hemen ardından yeniden seçimlerin yapılması son derece önemlidir. Her ne kadar Kazım Karabekir Paşa bütün bu sürecin kendi görüşleri ve öngörüsü doğrultusunda geliştiğini iddia etse de, aslında her şeyin, Mustafa Kemal Paşa'nın plan ve hamlelerine uygun geliştiğini söylemek mümkündür. Çünkü baştan itibaren (Erzurum Kongresi) Meclis'in İstanbul dışında toplanması fikrinde olan M. Kemal, bunun gerçekleşmesinin birtakım şartlara bağlı olduğunu da farkındadır. Bu şartlar, bu konuda yetkili olanlar ile kamuoyunun eğiliminin belirlenmesi ve değiştirilmesidir.

Amasya Görüşmeleri'nde Milli Meclis'in taşrada toplanmasının²⁸ prensip olarak kabul edildiğini ve bunun da hükümetin kararına bağlı olduğunu; ancak Amasya Görüşmelerinden sonra bu konunun hükümette görüşülüp reddedildiğini dikkate alırsak, M. Kemal'in yukarıda bahsettiğimiz görüşünün ne kadar isabetli olduğu görülür. M. Kemal, hükümet kanadını (özellikle Milli Mücadele'ye taraftar görünen üyeleri) ikna çabalarının bir sonuç vermemesi üzerine, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti İstanbul temsilcilerinin görüşlerini almak ve İstanbul'daki siyasi havayı daha iyi anlayabilmek için, Albay Şevket ve (Kara) Vasıf Beyler ile telgraf görüşmeleri yapmıştır. Bu görüşmelerden de herhangi olumlu bir sinyal

²⁷ Kazım Karabekir'in **İstiklal Harbimizin Esasları** adlı kitabında yanlışlıkla bu kararların tarihi 29 Ekim 1919 olarak verilmektedir.

²⁸ Rauf Orbay Meclis'in toplanma yeri olarak Bursa'nın kararlaştırıldığını ileri sürmektedir, a.g.e., s.283. Ancak imzalanan veya gizli protokollere bakıldığında, Meclis'in -Hükümetin onayı şartıyla- İstanbul dışında toplanması kararının mevcut olduğu, fakat Bursa'da toplanması şeklinde bir kararın olmadığı görülmektedir. Buna karşılık, görüşmeler sırasında Meclis'in Anadolu'da nerede toplanacağıın söz konusu edildiğini ve Bursa adının geçtiğini, ancak bunun protokollere yansıtılmadığını söyleyebiliriz.

alamayan (hatta tersine bir durum söz konusudur) ve -muhtemelen- Heyet-i Temsiliye'den de gereken desteği göremeyen M. Kemal, bunun üzerine, Anadolu'nun eğilimini öğrenmek için Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri merkez heyetlerine ve bazı komutanlara "bu konudaki görüşlerini bildirmeleri"ni telgraf vasıtasıyla istemiş, aynı zamanda birtakım komutanları da Heyet-i Temsiliye ile birlikte, Meclis'in toplanma yerini görüşmek üzere toplantıya davet etmiştir.

M. Kemal Paşa gerek komutan ve Müdafaa-i Hukuk yöneticilerinden gelen görüşler, gerek genişletilmiş Heyet-i Temsiliye toplantılarında ileri sürülen fikirler ve gerekse İstanbul'un siyasi havasının, "Meclis'in Anadolu'da toplanması" konusunda mutabakat sağlanmasına uygun olmaması dolayısı ile bu hedefini bir süreliğine ertelemek zorunda kalmıştır. Zaten 16-28 Kasım tarihleri arasındaki görüşmelere kadar, M. Kemal'in, taşrada toplanma fikri zayıflamış olmalıdır. Toplantılarda da taşra taraftarlarının kesin bir üstünlük sağlayamamaları üzerine M. Kemal, Meclis'in İstanbul'da toplanması, ancak Heyet-i Temsiliye'nin varlığını devam ettirip gelişmelere göre tavır alması ve muhtemel bir Meclis kapatma eylemine bağlı olarak da yeni bir Meclis'in toplanması için hazırlıklı olunması seçeneğine yönelmiştir. Gelişmeler de tam beklenen gibi olmuş ve Mebusan Meclisi basılmış, dağıtılmış ve 11 Nisan 1920 tarihli bir İrade ile de kapatılmıştır. İstanbul'un işgali üzerine harekete geçen M. Kemal Paşa ise, meşru bir şekilde I. T.B.M.M.'ni toplamayı başarmıştır.

KAYNAKÇA

AKŞİN, S. (1998). **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, C.II, Son Meşrutiyet (1919-1920)**. Ankara: T. İş Bankası.

ATATÜRK (1999). **Nutuk, C.I-III**. Ankara: T.T.K 1999.

BAYKAL, B. S. (1974). **Heyet-i Temsiliye Kararları**. Ankara: T.T.K.

BAYRAM,A.K. (2003) **Siyaset Teorisinde Demokratik Meşruluk ve Sorunları**. Sakarya: Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İĞDEMİR,U. (1975). **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**. Ankara: T.T.K.

KANSU, M. M. (1988). **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C.II**. Ankara: T.T.K.

KAPANİ, M. (1998). **Politika Bilimine Giriş**.Ankara: Bilgi.

KARABEKİR, K. (Tarihsiz). **İstiklal Harbimiz**. İstanbul: Emre.

KARABEKİR, K. (1995). **İstiklal Harbimizin Esasları**. İstanbul: Emre.

ORBAY, R. (1993). **Cehennem Değirmeni- Siyasi Hatıralarım I**. İstanbul: Emre.

ÖZALP, K. (1972). **Milli Mücadele 2- 1919-1922-Belgeler**. Ankara: T.T.K.